

4-MODUL. O'ZBEK TILIDA LUG'AT BOYLIGINI RIVOJLANTIRISH VA OG'ZAKI NUTQ

Kirish:

Bolaning til rivojlanishida lug'at boyligi asosiy o'rin tutadi. Bola qancha ko'p so'z bilsa, uning fikrlash, savol berish, suhbatlashish va hikoya qilish imkoniyatlari shunchalik kengayadi. Lug'at boyligini rivojlantirish yangi so'zlarni yodlatish emas, balki so'zni uning ma'nosi, talaffuzi, tasviri va real vaziyat bilan bog'lash jarayonidir. Shuning uchun maktabgacha ta'limda lug'at ustida ishlash tabiiy muloqot, o'yin va amaliy faoliyat asosida tashkil etilishi kerak.

Lug'at o'zlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari

Tez xaritalash (Fast Mapping) nazariyasi

Amerikalik psixolog Syuzan Kerri tomonidan ilgari surilgan ushbu nazariyaga ko'ra, bola yangi so'zni birinchi eshitishdayoq uning taxminiy ma'nosini vaziyat orqali anglab olishi mumkin. Ammo so'zning faol lug'atga kirishi uchun u turli vaziyatlarda qayta-qayta qo'llanishi kerak. Shuning uchun tarbiyachi yangi so'zni faqat bir marta tushuntirib qolmasdan, uni kun davomida turli faoliyatlarda ishlatishi lozim.

Amaliy mashq: "Top va nomla"

Maqsad: Yangi so'zlarni vaziyat orqali tushunish va eslab qolishni rivojlantirish.

Jihozlar: Rasmlı kartochkalar, predmetlar.

Bajarilish tartibi:

1. Tarbiyachi yangi so'zni rasm yoki predmet orqali tanishtiradi.
2. So'z ma'nosini sodda gaplar bilan tushuntiradi.
3. Bola rasm orasidan kerakli predmetni topadi.
4. Keyingi mashg'ulotlarda so'z qayta qo'llanadi.

Kutiladigan natija:

Bola yangi so'zlarni kontekst orqali tushunadi va faol lug'atiga kiritadi.

Ikki kodlash nazariyasi (Dual Coding Theory)

Kanadalik psixolog Allan Peyvio (Allan Paivio) ta'kidlaganidek, inson miyasida axborot ikki alohida, ammo o'zaro bog'liq tizim orqali qayta ishlanadi: verbal tizim (so'zlar) va vizual tizim (tasvirlar). So'z vizual obraz bilan birga taqdim etilganda, ikkala tizim faollashadi va xotirada saqlanish ehtimoli sezilarli darajada oshadi. Aynan shu tamoyil rasmlı kartochkalar, syujetli rasmlar va vizual lug'atlarning nima uchun bunchalik samarali ekanligini ilmiy izohlaydi.

1. So'z orqali;
2. Tasvir orqali.

Shuning uchun yangi so'zlarni rasm, predmet va harakat bilan birga berish ularning eslab qolinishini kuchaytiradi.

Amaliy mashq: "Rasm va so'z"

Maqsad: So'z va tasvir o'rtasida bog'lanish hosil qilish.

Jihozlar: Rasmlı kartochkalar.

Bajarilish tartibi:

1. Tarbiyachi rasmni ko'rsatadi.
2. Predmet nomini aniq talaffuz qiladi.

3. Bola soʻzni takrorlaydi.
4. Soʻz ishtirokida sodda gap tuziladi.

Kutiladigan natija: Bola yangi soʻzlarni vizual tayanch yordamida tezroq oʻzlashtiradi.

Semantik tarmoqlar va chuqur bilish tamoyili

Tilshunos Pol Neyshn fikriga koʻra, lugʻat bilimining ikki tomoni mavjud:

- lugʻat kengligi — bilgan soʻzlar soni;
- lugʻat chuqurligi — soʻzning maʼnosi, belgisi va qoʻllanishini bilish.

Bolalar soʻzlarni alohida emas, balki mavzular asosida bogʻlangan holda oʻzlashtiradilar.

Amaliy mashq: “Soʻzlar xaritasi”

Maqsad: Soʻzlarni mavzu asosida bogʻlash va maʼnosini chuqur anglash.

Jihozlar: Rasmlar, kartochkalar, plakat.

Bajarilish tartibi:

1. Tarbiyachi mavzu tanlaydi.
2. Markazga asosiy tushuncha yoziladi.
3. Shu mavzuga oid soʻzlar joylashtiriladi.
4. Har bir soʻzning belgisi va xususiyati aytiladi.
5. Bolalar soʻzlardan gap tuzadilar.

Misol: “Mevalar”

 Olma — qizil, shirin.	 Banan — sariq, yumshoq.	 Uzum — mayda, shirin.
--	---	---

Kutiladigan natija:

Bola soʻzlarni guruhlaydi va ularni nutqda qoʻllashni oʻrganadi.

Fonologik xotira va ritmning ahamiyati

Alan Baddeli tadqiqotlariga koʻra, ritm va takrorlash tovushlarni xotirada saqlashga yordam beradi. Shu sababli qoʻshiqlar, ritmik mashqlar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun samarali vosita hisoblanadi.

Amaliy mashq: “Ritmik soʻzlar”

Maqsad: Soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilish va eslab qolishni rivojlantirish.

Jihozlar: Rasimli kartochkalar.

Bajarilish tartibi:

1. Tarbiyachi mavzuga oid soʻzlarni tanlaydi.
2. Soʻzlarni boʻgʻinlab aytadi.
3. Bolalar ritm bilan takrorlaydi.
4. Soʻzlar gaplarda qoʻllanadi.

Kutiladigan natija:

Bolaning talaffuzi, eshitish xotirasi va nutq faolligi rivojlanadi.

Lugʻatning ogʻzaki nutqqa oʻtish bosqichlari

Bola lugʻati uch bosqichda rivojlanadi:

1. **Retseptiv lug'at** — bola so'zni tushunadi, ammo hali ishlatmaydi.
2. **Yarim faol lug'at** — bola yordam bilan ishlatadi.
3. **Produktiv (faol) lug'at** — bola so'zni mustaqil qo'llaydi.

Lug'at va og'zaki nutqni rivojlantirish metodikasi

Tematik lug'at asosida ishlash

Yangi so'zlar bolaning kundalik hayotiga yaqin mavzular asosida tanlanadi:

- oila;
- kiyimlar;
- hayvonlar;
- tabiat;
- transport;
- o'yinchoqlar.

Bir mashg'ulotda 8–12 ta asosiy so'z bilan ishlash tavsiya etiladi.

Amaliy mashq: "Mavzu sandig'i"

Maqsad: Mavzu asosida lug'atni kengaytirish.

Jihozlar: Sandiq yoki savat, predmetlar.

Bajarilish tartibi:

1. Sandiqqa mavzuga oid predmetlar joylanadi.
2. Bola predmetni tanlaydi va nomlaydi.
3. Uning belgilarini aytadi.
4. So'z ishtirokida gap tuzadi.

Kutiladigan natija:

Bola yangi so'zlarni mustaqil nutqda qo'llay boshlaydi.

Rasmi lug'atlar va vizual tayanchlar

Rasmlar bolaning so'z ma'nosini tez anglashiga yordam beradi. Ayniqsa syujetli rasmlar orqali bola nafaqat so'zlarni, balki gap tuzishni ham o'rganadi.

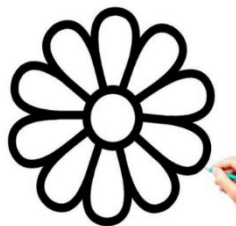
Amaliy mashq: "So'zlar gulzori"

Maqsad: So'zlarni o'zaro bog'lash va og'zaki nutqni rivojlantirish.

Jihozlar: Plakat, rasmlar.

Bajarilish tartibi:

1. Asosiy mavzu tanlanadi.
2. Bolalar mos rasmlarni
3. Har bir so'z haqida gap

joylashtiradi.
tuziladi.

Kutiladigan natija:

mustaqil fikr bildiradi.

Bola rasm asosida

Ritm va qo'shiqlar orqali lug'atni mustahkamlash

Harakat bilan birga bajarilgan ritmik mashqlar bolaning xotirasini kuchaytiradi.

Amaliy mashq: "Harakatli qo'shiq"

Maqsad: So'zlarni harakat orqali mustahkamlash.

Jihozlar: Rasmlar.

Bajarilish tartibi: Daraxt-baland. Qush-uchadi. Gul-chiroyli

1. So'zlar tanlanadi.
2. Har bir so'zga mos harakat belgilanadi.
3. Bolalar so'z va harakatni birga bajaradi.

Kutiladigan natija:

Bola yangi soʻzlarni faol ishlatadi.

Lugʻatni faollashtirish usuli

Yangi soʻz quyidagi bosqichlarda faol nutqqa kiradi:

1. Tanishtirish — soʻz tasvir va ohang bilan birga aytiladi
2. Tanishni aniqlash — “Qani qalam qayerda?” kabi topshiriq orqali

tushunishi tekshiriladi

3. Savol-javobda qoʻllash — “Bu nima?” soʻziga bola soʻzni takrorlab javob beradi

4. Mustaqil gapda ishlatish — bola soʻzni oʻz gapida, oʻz tashabbusi bilan ishlatadi

Amaliy mashq: “Soʻzni faol nutqqa olib chiqamiz”

Maqsad: Yangi soʻzni mustaqil qoʻllashga oʻrgatish.

Jihozlar: Rasmi kartochkalar.

Bajarilish tartibi: 1. Bola rasmni taniydi. 2. Soʻzni aytadi. 3. Savolga javob beradi. 4. Gap tuzadi.

Kutiladigan natija:

Soʻz faol lugʻatga oʻtadi.

Mini-hikoyalar orqali ogʻzaki nutqni rivojlantirish

Yangi soʻzlarni hikoya ichida qoʻllash bolaning bogʻlanishli nutqini rivojlantiradi.

Amaliy mashq: “Tayanch soʻzlardan hikoya”

Maqsad: Mustaqil hikoya tuzish koʻnikmasini rivojlantirish.

Jihozlar: Soʻz yoki rasm kartochkalari.

Bajarilish tartibi:

1. 3–4 ta tayanch soʻz tanlanadi.
2. Bolalar soʻzlar orasidagi bogʻlanishni topadi.
3. Kichik hikoya tuziladi.

Misol: Quyon — bogʻ — sabzi — xursand.

Kutiladigan natija:

Bola soʻzlarni bogʻlab, izchil nutq yaratishga oʻrganadi.

XULOSA

Oʻzbek tilida lugʻat boyligini rivojlantirish bolaning nutqiy rivojlanishining asosiy omilidir. Yangi soʻzlar rasm, harakat, ritm, oʻyin va muloqot orqali berilganda bola ularni tezroq oʻzlashtiradi va faol nutqda qoʻllay boshlaydi. Tarbiyachining vazifasi — bolaga koʻp soʻz yodlatish emas, balki soʻzlardan foydalanish uchun tabiiy va qiziqarli imkoniyat yaratishdir. Shunda bola oʻzbek tilida erkin fikrlaydigan, suhbat qura oladigan va mustaqil hikoya qiladigan faol nutq egasiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ILMIY MANBALAR (YOʻNALISH SIFATIDA)

1. Carey, S. The Child as Word Learner.
2. Paivio, A. Mental Representations: A Dual Coding Approach.
3. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language.
4. Baddeley, A. Working Memory, Thought, and Action.

5. Snow, C. E. Unfulfilled Expectations: Home and School Restructuring.
6. Miller, G. A. The Magical Number Seven, Plus or Minus Two.